

Zygfryd Glaeser

ORCID: 0000-0002-8791-0175

Marcin Luter na nowo odczytywany. Dyskusja w kontekście obchodów 500-lecia Reformacji

Streszczenie: Artykuł stanowi przyczynek w debacie dotyczącej Marcina Lutra i jego spuścizny toczonyj w kontekście obchodów 500-lecia Reformacji. Chodzi o próbę nowego odczytania Lutra, bez uprzedzeń i apriorycznie negatywnych założeń. Taką właśnie drogę interpretacyjną wyznaczają dokumenty dialogu rzymskokatolicko-luterańskiego na forum światowym. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują następujące: Marcin Luter – świadek Jezusa Chrystusa (opublikowany z okazji 500-lecia urodzin Marcina Lutra [1983]) oraz Od konfliktu do komunii (2013) (dokument przygotowujący Kościoły do obchodów 500-lecia Reformacji w 2017 r.). Istotną rolę w procesie przeobrażania myślenia i ocen co do osoby i dziedzictwa Lutra w różnych środowiskach katolickich zajmują oficjalne wypowiedzi papieży, począwszy od Jana Pawła II. Te również zostaną przywołane i przeanalizowane. Zaprezentowane zostaną także wypowiedzi rzymskokatolickich teologów na temat Lutra i Reformacji. Poprzez ich przymat można prześledzić zmianę paradygmatów w interpretacji Lutra i jego spuścizny.

Słowa kluczowe: Luter, Reformacja, dialog, ekumenia, Kościół, papież

Summary: Martin Luther – the New Interpretation. Discussion within the Context of the 500th Anniversary of the Reformation

The article is a contribution to the debate on the person and work of Martin Luther as well as his legacy within the context of the 500th anniversary of the Reformation. The aim is to re-read Luther against ecumenical background, without prejudices and a priori negative assumptions. It is the Roman Catholic - Lutheran dialogue – reflected in relevant documents – that sets out interpretation pathways on a global forum. Two of these documents deserve special attention: Martin Luther - a witness to Jesus Christ (published on the occasion of the 500th anniversary of birth of Martin Luther [1983]) and From conflict to communion (2013) (a document preparing the Churches to celebrate the 500th anniversary of the Reformation in 2017). An important role in the process of transforming the way of thinking of and assessing the person and legacy of M. Luther in various Catholic circles is played by official statements of popes, starting from pontificate of John Paul II. These will also be recalled and analyzed. Statements by Roman Catholic theologians on Luther and Reformation will also be presented. They provide a good opportunity to trace the change of paradigms in the Catholic interpretation of Luther and his legacy.

Keywords: Luther, Reformation, Dialogue, Ecumenism, Church, Pope

Wstęp

Niniejsze opracowanie wpisuje się w dyskusję dotyczącą Marcina Lutra i jego spuścizny, toczonej w kontekście obchodów 500-lecia Reformacji. Wypowiedzi Lutra i jego działania są poddawane wieloaspektowej ocenie, tak by wynik toczonych debaty przyczynił się do nowego odczytania Lutra, bardziej obiektywnego niż do tej pory. W prezentowaniu i ocenie faktów odrzucam emocje, stereotypy i uprzedzenia i kieruję się metodami naukowymi. Nie będę się więc odnosił do wypowiedzi mało krytycznych interpretatorów, czy pseudointerpretatorów manipulujących faktami i wypowiedziami Lutra w celu uzasadniania apriorycznie stawianych przez nich tez o charakterze oskarżającym, obwiniającym i w każdym wymiarze deprecjonującym osobę i dzieło Reformatora¹. Uważam, że opinie te, ze względu na ich jednostronność, nie zasługują na włączenie ich w dyskurs o charakterze naukowym.

Szczególną rolę w debacie nad oceną spuścizny Marcina Lutra zajmują dokumenty wypracowane w ramach dialogu rzymskokatolicko-luterańskiego na forum światowym²: *Marcin Luter – świadek Jezusa Chrystusa*³ (opublikowany z okazji 500-lecia urodzin Marcina Lutra [1983]) oraz *Od konfliktu do komunii* (2013)⁴ (dokument przygotowujący Kościoły do obchodów 500-lecia Refor-

¹ Zob. np. publikacje Tadeusza Guza w „Naszym Dzienniku” (zob. np. T. Guz, *Antykatolicka koncepcja małżeństwa według Marcina Lutra*, „Nasz Dziennik”, 10 listopada 2014 r.; T. Guz, *Jezus Chrystus jako sprzeczność według Marcina Lutra*, „Nasz Dziennik”, 7 lutego 2015 r.) oraz jego wykłady rozpowszechniane na nośnikach elektronicznych: https://www.youtube.com/watch?v=3Z6pL3c0_wo (12.09.2018); <https://www.youtube.com/watch?v=hP7pL5nbzEE> (12.09.2018); <https://www.youtube.com/watch?v=Po33t0rOsz8> (12.09.2018). W ten nurt wpisuje się także film Grzegorza Brauna pt. *Luter i rewolucja protestancka* (recenzję filmu zob. M. Tomczak, *Filmowy pamflet na Marcina Lutra, czyli „Luter i rewolucja protestancka” Grzegorza Brauna*, <https://histmag.org/Filmowy-pamflet-na-Marcina-Lutra-czyli-Luter-i-rewolucja-protestancka-Grzegorza-Brauna-16262/1>). [15.02.2018]) oraz książki: *Protestantyzm potępiony przez papieża*, red. M. Broniarek, M. Karas, Sandomierz 2012; P. Lisicki, *Luter. Ciemna strona rewolucji*, Warszawa 2017.

² Dialog rzymskokatolicko-luterański można podzielić na pięć faz.

³ Luterańsko-Rzymskokatolicka Komisja Dialogu ds. Jedności, *Marcin Luter – świadek Jezusa Chrystusa*, w: *Bliżej wspólnoty. Katolicy i luteranie w dialogu 1965–2000*, red. K. Kariski, S.C. Napiórkowski, Lublin 2003, s. 273–281 [dalej = *Marcin Luter – świadek Jezusa Chrystusa*].

⁴ Tekst dokumentu zob. Luterańsko-Rzymskokatolicka Komisja Dialogu ds. Jedności, *Od konfliktu do komunii. Luterańsko-katolickie wspólne upamiętnienie Reformacji w 2017 r.*,

macji w 2017 r.). Obydwa wymienione dokumenty zostaną w niniejszym opracowaniu wzięte pod uwagę ze względu na to, że są one wyrazem wspólnej opinii teologów luterańskich i katolickich dotyczących istotnych aspektów spuścizny Lutra.

Ważne miejsce w procesie przeobrażania myślenia i ocen co do osoby i dziedzictwa Lutra w różnych środowiskach katolickich zajmują oficjalne wypowiedzi papieży, począwszy od Jana Pawła II. Te również zostaną przywołane i przeanalizowane jako znaczący materiał źródłowy co do poruszanej kwestii. Papieskie wypowiedzi na temat Lutra i Reformacji są z jednej strony owocem badań historycznych i analiz teologicznych, z drugiej strony są ich ważną konkluzją i zarazem inspiracją, nadającą debacie o Lutrze odpowiednie ukierunkowanie. Stąd też w niniejszym opracowaniu zostaną przykładowo przytoczone wypowiedzi znaczących teologów rzymskokatolickich na temat Lutra. Będą to m.in. opinie kard. Johannesesa Willebrandsa, kard. Waltera Kaspiera, kard. Kurta Kocha, abp. Alfonsa Nossola oraz innych wybitnych teologów katolickich. Formą wprowadzenia będzie krótka prezentacja przebytej drogi od polemiki do zrównoważonych ocen odnoszących się zarówno do osoby, jak i do dzieła Marcina Lutra.

1. Od polemiki do zrównoważonych ocen

Rzymskokatolickie opracowania dotyczące osoby i nauczania Lutra przez wieki nacechowane były radykalizmem – nierzadko skrajnym, nieufnością i atmosferą potępiania. Nie chodziło w nich zasadniczo o rzetelne odkrywanie Lutra, ale raczej o udowadnianie mu tego, że jest heretykiem, odszczepieńcem, libertynem, psychopatą itp.⁵ Znaczący wpływ na kształtowanie tego typu opinii o Lutrze miała książka autorstwa Johannesesa Cochlaeusa⁶ *Commentaria de actis*

tł. D. Bruncz, Dziegielów 2017², s. 7–115 [dalej = *Od konfliktu do komunii*]. Szersze omówienie treści dokumentu i jego analiza zob. W. Hanc, „*Od konfliktu do komunii*”. *Przyczynek do wspólnego luterańsko–katolickiego upamiętnienia 500. rocznicy Reformacji*, „*Studia Włocławskie*” 17(2015), s. 145–174; Z. Glaeser, „*Od konfliktu do komunii*”. *W kontekście luterańsko–katolickich obchodów 500–lecia Reformacji*, „*Studia Oecumenica*” 17 (2017), s. 51–68.

⁵ W związku z tym zob. np. G. Boss, H.J. Urban, *Handreichung für Erwachsenenbildung Religionsunterricht und Seelsorge zum Thema Martin Luther*, Paderborn, 1982², s. 31n.

⁶ Johannes Cochläus (właściwe nazwisko Dobeneck; 1479–1552) to niemiecki humanista i teolog, jeden z głównych oponentów Lutra i pierwszy autor jego biografii.

*et scriptis Martini Lutheri*⁷ wydana w 1549 r. Adolf Herte, przedwojenny historyk Kościoła, bardzo trafnie recenzuje publikację Cochlaeusa: „To wyrazisty obraz wojenny, który oddycha gniewem, nienawiścią i oburzeniem wobec Lutra”⁸. Inny historyk katolicki Hubert Jedin wtóruje Hertemu: „Cochlaeus widział w Lutrze niszczyciela jedności kościelnej, pozbawionego skrupułów demagoga i rewolucjonistę. Zarzucał mu wtrącenie do piekła tysięcy zwiedzionych dusz oraz doprowadzenie do duchowej nędzy Niemiec i Europy”⁹. Publikacja Cochlaeusa przez stulecia wywierała duży wpływ na postrzeganie Reformatora przez teologów katolickich. Potwierdza się to choćby w piętnastotomowej *Historii zmian w Kościołach protestanckich* autorstwa Jacquesa Bossueta z 1688 r.¹⁰.

Odchodzenie od agresywno-polemicznego języka we wzajemnych relacjach między katolikami a ewangelikami obserwuje się dopiero w XIX w. Środek ciężkości przesuwają się w kierunku racjonalnego udowadniania wcześniej wysuwanych argumentów. Pierwszą publikacją tego typu był ewangelicki Podręcznik protestanckiej polemiki przeciwko Kościołowi katolickiemu pióra Christiana Karla Augusta von Haasa¹¹. Odpowiedzią na blisko siedemsetstronicowe opracowanie von Haasa z 1862 r., była bardzo wartościowa seria wydawnicza autorstwa Heinricha Denifle’a pt. *Luter i luteranizm w początkowym rozwoju*¹². Niemniej, stopień krytyki skierowanej pod adresem Lutra jest zbliżony do tego, który stosował Cochlaeus kilka wieków wcześniej, choć da się zauważyć wyraźną zmianę języka¹³. Warto też wspomnieć trzytomowe dzieło jezuitę

⁷ J. Cochlaeus, *Commentaria de actis et scriptis Martini Lutheri*, Moguntiae 1549.

⁸ A. Herte, *Die Lutherkommentare des Johannes Cochlaeus. Kritische Studie zur Geschichtsschreibung im Zeitalter der Glaubensspaltung*, Münster 1935, s. 272.

⁹ Jedin H., *Wandlungen des Lutherbildes in der katholischen Geschichtsschreibung* in: *Wandlungen des Lutherbildes – Studien und Berichte der Katholischen Akademie in Bayern*, Hg. H. Foerster, Würzburg 1966, s. 79–101. s. 80.

¹⁰ J.–B. Bossuet, *Histoire des variations des Églises protestantes*, Paris 1688.

¹¹ W związku z tym szerzej zob. F. Raberg, *Biographisches Handbuch der württembergischen Landtagsabgeordneten 1815–1933*, Stuttgart 2001.

¹² Zob. H. Denifle, *Luther und Luthertum in der ersten Entwicklung*, Bd. I, T. 1, Mainz 1904; Bd. I, T. 2, Mainz 1906. W związku z tym zob. Heinrich Suso Denifle *OP (1844–1905). Die Wirkungen einer historischen Polemik gegen Luther*, in: *Martin Luther. Monument, Ketzer, Mensch. Lutherbilder, Lutherprojektionen und ein ökumenischer Luther*, Hg. A. Holzem, V. Leppin u.a., Freiburg i. Br. 2017, s. 247–268.

¹³ G. Boss, H.J. Urban, *Handreichung für Erwachsenenbildung Religionsunterricht*, dz. cyt., s. 34.

Hartmanna Grisara pt. *Luter*¹⁴ oraz jego opracowanie biografii Lutra pt. *Życie i dzieło Marcina Lutra*¹⁵. Ich ton jest zdecydowanie łagodniejszy od wcześniejszych publikacji na temat Lutra i Reformacji. Grisar skoncentrował się w swoich opracowaniach na eksponowaniu strony psychologicznej Reformatora, co jego obraz także ukazało w „krzywym zwierciadle”¹⁶.

Polemiczny ton w badaniach nad Lutrem dominował do przełomu XIX/XX w. Wtedy to pojawiły się pierwsze opracowania pozbawione agresywno-polemicznego charakteru, stosujące inną niż dotychczas hermeneutykę i język we wzajemnym postrzeganiu siebie. Należy tu wspomnieć dzieło Sebastiana Merklego pt. *Reformationsgeschichtliche Streitfragen*¹⁷ (Reformacyjno-historyczne kontrowersje). Jest ono nacechowane obiektywizmem i uczciwością w podejmowaniu ocen, wiernością źródłom i zgodnym z prawdą opisywaniem historycznych wydarzeń. Kontynuatorem myśli Merklego był Joseph Lortz¹⁸, którego, nie bez racji, nazwano ojcem nowoczesnych badań nad Lutrem¹⁹. Nie szczędził krytyki kierowanej pod adresem Reformatora. Ta nie miała już jednak obraźliwego charakteru, co we wcześniejszych opracowaniach było regułą.

„Nie sądzę, że uczynimy z Lutra katolika i uczynimy go świętym. Co jednak możemy i musimy uczynić, to przywrócić mu pełną sprawiedliwość. Musimy go objąć miłością, która jest znakiem rozpoznawczym naszego Pana”²⁰ – pisał w 1966 r. historyk i badacz Lutra Hubert Jedin. Słowa te wydają się być

¹⁴ H. Grisar, *Luther*, 3 Bände: Bd. 1: *Luthers Werden–Grundlegung der Spaltung bis 1530*; Bd. 2: *Auf der Höhe des Lebens*; Bd. 3: *Am Ende der Bahn–Rückblicke*, Freiburg im Breisgau 1911/1912.

¹⁵ H. Grisar, *Martin Luthers Leben und sein Werk*. Herder, Freiburg im Breisgau 1926.

¹⁶ G. Boss, H.J. Urban, *Handreichung für Erwachsenenbildung Religionsunterricht*, dz. cyt., s. 34.

¹⁷ S. Merkle, *Reformationsgeschichtliche Streitfragen*, München 1904.

¹⁸ Zob. J. Lortz, *Geschichte der Kirche in ideengeschichtlicher Betrachtung. Eine Sinndeutung der christlichen Vergangenheit in Grundzügen*, Münster 1933 (22/23. Auflage in 2 Bänden 1965); J. Lortz, *Die Reformation in Deutschland*, Bd. 1, Freiburg im Breisgau 1939, Bd. 2, Freiburg im Breisgau 1940; J. Lortz, *Die Reformation. Thesen als Handreichung bei ökumenischen Gesprächen*, Meitingen bei Augsburg 1946; J. Lortz, *Die Reformation als religiöses Anliegen heute. Vier Vorträge im Dienste der Una Sancta*, Trier 1948; J. Lortz, *Wie kam es zur Reformation? Ein Vortrag*, Einsiedeln 1950; J. Lortz, E. Iserloh, *Kleine Reformationsgeschichte. Ursachen, Verlauf, Wirkung*, Freiburg im Breisgau 1969.

¹⁹ Zob. J. Ratzinger, *Luter a jedność Kościołów*, tłum. J. Kruczyńska, w: J. Ratzinger, *Kościół, ekumenizm, polityka*, Poznań – Warszawa 1990, s. 129.

²⁰ H. Jedin, *Wandlungen des Lutherbildes*, dz. cyt., s. 101

przełomowe w badaniach nad Lutrem. Należy w tym miejscu postawić pytanie: Skąd taka zmiana paradygmatów w katolickiej teologii historycznej XX w.? Odpowiedź jest prosta. Przyniósł ją Sobór Watykański II, który nieodwołalnie wprowadził Kościół rzymskokatolicki na drogę ekumenizmu. Ważną rolę w tym procesie odegrali i odgrywają soborowi i posoborowi papieże. To oni określali i kreślą kierunki w myśleniu, w nauczaniu i w działaniu Kościoła rzymskokatolickiego. Oni też nadali zupełnie nowy ton dyskusji o Lutrze i Reformacji.

2. Marcin Luter w wypowiedziach papieży po Soborze Watykańskim II

Pierwszym papieżem, który po 450 latach publicznie wymienił nazwisko Lutra był Jan Paweł II. Wydarzenie to miało wymiar epokowy w badaniach nad osobą i spuścizną Reformatora, nadając im nowy kierunek pozbawiony stereotypów i historycznych uprzedzeń. Jest ono związane z listem Jana Pawła II z okazji 500-lecia urodzin Marcina Lutra (31.10.1983) skierowanym do kard. Johannesesa Willebrandsa²¹, ówczesnego przewodniczącego Sekretariatu ds. Jedności Chrześcijan. Papież odniósł się w nim do postaci Marcina Lutra i historyczno-kulturowych uwarunkowań jego kontestacji. Przyznał, że „dla Kościoła katolickiego imię Marcina Lutra związane jest poprzez wieki ze wspomnieniem bolesnego okresu, a zwłaszcza z doświadczeniem początków głębokich podziałów w Kościele. Z tej racji 500. rocznica urodzin Marcina Lutra winna być dla nas okazją do rozważania, w prawdzie i w miłości chrześcijańskiej, tych brzemiennej w skutki wydarzeń historycznych czasu reformacji. Właśnie z dystansu czasowego można bowiem nieraz lepiej zrozumieć i przedstawić wydarzenia historyczne”²². Stąd, powołując się na „wybitne osobistości i instytucje luteranckiego chrześcijaństwa” wsparł ich propozycję, „by rok poświęcony pamięci Lutra ukształtować w duchu prawdziwie ekumenicz-

²¹ Jan Paweł II, *List z okazji pięćsetlecia urodzin Marcina Lutra*, w: *Ut unum. Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu 1982–1998*, red. S.C. Napiórkowski, K. Leśniewski, J. Leśniewska, Lublin 2000, s. 334–335. Tekst listu zob. także m.in.: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 3, Kraków 2007, s. 66–67; Z. Glaeser, *Ekumenizm w nauczaniu papieży po Soborze Watykańskim II*, Kamień Śląski – Opole 2017, s. 728–730.

²² Tamże.

nym oraz, by ukazać Marcina Lutra w taki sposób, aby służyło to sprawie jedności chrześcijaństwa”²³. W inicjatywie tej dostrzegł „braterskie zaproszenie, abyśmy razem starali się dotrzeć do pogłębionego i pełniejszego obrazu (...) historycznych wydarzeń, a także do krytycznej refleksji nad różnorodną spuścizną Lutra”²⁴.

Rzetelne badania naukowe nad osobą Lutra i jego czasów doprowadziły do zgodnej konkluzji, „że zerwania jedności Kościoła nie można sprowadzać ani do niezrozumienia ze strony pasterzy Kościoła katolickiego, ani też jedynie do braku zrozumienia prawdziwego katolicyzmu ze strony Lutra, nawet jeśli obydwie te okoliczności mogły odegrać pewną rolę. Podjęte rozstrzygnięcia miały głębokie korzenie. W sporze na temat stosunku między wiarą a tradycją wchodziły w grę sprawy najbardziej zasadnicze, odnoszące się do właściwej interpretacji i recepcji wiary chrześcijańskiej, sprawy zawierające w sobie potencjalność podziału Kościoła, niedającego się wytłumaczyć samymi racjami historycznymi”²⁵.

Papież stwierdził więc, że „tak w odniesieniu do Marcina Lutra, jak też w dążeniu do przywrócenia jedności, konieczny jest podwójny wysiłek. Przede wszystkim niezmiernie ważną rzeczą jest kontynuowanie sumiennych badań historycznych. Chodzi o uzyskanie, poprzez pozbawione uprzedzeń i tylko poszukiwaniem prawdy podyktowane badania, właściwego obrazu Reformatora, jak i całej epoki reformacji oraz osób, które z nią są związane. Wina, gdziekolwiek się znajduje i którejkolwiek strony dotyczy, powinna zostać uznana. Tam, gdzie polemika zaciemniła spojrzenie, musi być ono skorygowane, również niezależnie od tego, o którą ze stron chodzi. Ponadto nie powinniśmy ulegać pokusie, by stawać się sędziami historii, ale tylko mieć na celu lepsze zrozumienie wydarzeń, aby stać się nosicielami prawdy. Tylko poddając się bez zastrzeżeń procesowi oczyszczenia poprzez prawdę, możemy znaleźć wspólną interpretację przeszłości, osiągając zarazem nowy punkt wyjścia dla dzisiejszego dialogu”²⁶.

Wkrótce po ogłoszeniu Listu z okazji pięćsetlecia urodzin Marcina Lutra Jan Paweł II wziął udział w liturgii słowa Bożego w luterkańskiej świątyni

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

w Rzymie (11.12.1983)²⁷. W dniu 25 marca 1993 r., z polecenia Jana Pawła II, Papieska Rada dla Popierania Jedności Chrześcijan ogłosiła *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu*²⁸. Jednak kluczowym dokumentem dla rozwoju dialogu ekumenicznego z protestantami okazała się encyklika *Ut unum sint*. Jan Paweł II powiązał w niej ekumenizm z wiarą w Jezusa Chrystusa, podkreślając, że „wierzyć w Chrystusa znaczy pragnąć jedności”²⁹.

Jan Paweł II wielokrotnie spotykał się z przedstawicielami Kościołów luterańskich. Często też zachęcał do podejmowania pogłębionych badań nad Lutrem i Reformacją. To za czasów jego pontyfikatu podpisano w Augsburgu *Wspólną deklarację w sprawie nauki o usprawiedliwieniu*³⁰ (31.10.1999), co Jan Paweł II uznał za „kamień milowy na niełatwej drodze, wiodącej do przywrócenia pełnej jedności chrześcijan”³¹ i za „cenny wkład w proces oczyszczania pamięci historycznej oraz w dawanie wspólnego świadectwa”³². Jan Paweł II był głęboko przekonany co do tego, że rzetelne badanie nad Lutrem i Reformacją przyniosą więcej wzajemnego poszanowania i zrozumienia, a ostatecznie będą stanowiły istotny krok na drodze ku pełnej widzialnej jedności w Chrystusowym Kościele.

Następcą Jana Pawła II na Stolicy Piotrowej został jego wieloletni najbliższy współpracownik Joseph Ratzinger / Benedykt XVI. Zasadniczy obszar jego ekumenicznej aktywności (zwłaszcza w czasach przed podjęciem posługi na rzecz Stolicy Apostolskiej) obejmował relacje ze światem protestanckim. Z wielu jego studiów wynika, że bardzo dobrze zna tradycję reformacyjną,

²⁷ Zob. Jan Paweł II, *Wszyscy jesteście objęci łaską Pana naszego Jezusa Chrystusa. Przemówienie w zborze ewangelicko-luterańskim w Rzymie*, w: *Ut unum*, dz. cyt., s. 484–485.

²⁸ Papieska Rada dla Popierania Jedności Chrześcijan, *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu*, tł. L. Balter, ComP 80 (1994) 2, s. 3–93. Wcześniejsze *Dyrektorium* zostało wydane w dwóch częściach w 1967 i 1970 r.

²⁹ UUS 9.

³⁰ Tekst niem.: *Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre*, in: *Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre. Ein Kommentar für Ökumenische Forschung*, Straßburg 1997, s. 55–77. Tekst pol.: *Bliżej wspólnoty*, dz. cyt., s. 499–523.

³¹ Jan Paweł II, *Rozważanie na Anioł Pański*, w: Z. Glaeser, *Ekumenizm w nauczaniu papieży po Soborze Watykańskim II*, dz. cyt., s. 735.

³² Tamże.

a zwłaszcza teologię Marcina Lutra³³. Najbardziej w teologii „Ojca Reformacji” szanuje i poważa to, że „teologia Lutra i jego droga w sprawach Kościoła opierają się na osobistym spotkaniu z Bogiem żywym, a nie na konstrukcjach wymyślonych przy biurku”³⁴. Przekonanie to najsilniej doszło do głosu w przemówieniu wygłoszonym w kapitularku klasztoru Augustianów w Erfurcie dnia 23 września 2011 r. do przedstawicieli Rady Kościołów Ewangelickich Niemiec, podczas pielgrzymki do ojczyzny. Powiedział wówczas: „Luter nie interesował się tym, czy owym, ale dręczyło go zagadnienie Boga, które stało się jego głęboką pasją i motywem całej jego drogi życiowej”³⁵. Wtedy też zadawał owo słynne pytanie, dwukrotnie powtórzone przez papieża: *Wie kriege ich einen gnädigen Gott?*³⁶ („Jak odnajdę / zyskam łaskawego Boga?”). To ono – jak komentował Benedykt XVI – „przenikało jego serce i stało za wszystkimi jego poszukiwaniami teologicznymi oraz całą walką wewnętrzną. Teologia była dla niego nie problemem akademickim, ale walką wewnętrzną z samym sobą, to zaś z kolei było walką o Boga i z Bogiem. Ciągłe na nowo porusza mnie, że to pytanie było siłą napędową całej jego drogi życiowej”³⁷. Kardynał Ratzinger / Benedykt XVI w sposób bardzo wyważony podchodzi do oceny Lutra. Widzi jego skrajności i nie stroni od ich artykulacji. Kardynała Ratzingera / Benedykta XVI szczególnie interesuje w protestantyzmie możliwość głębszego poznania natury nowoczesności³⁸.

Benedykt XVI jest więc przekonany co do tego, że „jako chrześcijanie powinniśmy znaleźć wspólną podstawę i być w stanie wypracować wspólne stanowisko na temat wielkich pytań współczesności. Musimy także świadczyć

³³ Z. Glaeser, *Ekumenizm w nauczaniu papieży po Soborze Watykańskim II*, dz. cyt., s. 135–138.

³⁴ T. Rowland, *Wiara Ratzingera. Teologia Benedykta XVI*, tł. A. Gomola, Kraków 2010, s. 139.

³⁵ Benedykt XVI, *In Gott ist unsere Zukunft. Ansprachen & Predigten während seines Besuchs in Deutschland*, Leipzig 2011, 63. Tekst pol.: www.nowy.ekai.pl/media/szuflada/EWANGELICY.htm (12.10.2016).

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

³⁸ J. Szymik, *Najgłębsze pragnienie Boskiego Nauczyciela. Ekumenizm według J. Ratzingera/Benedykta XVI*, „*Studia Oecumenica*” 13 (2013), s. 81.

o Chrystusie jako żywym Bogu. Nie możemy osiągnąć pełnej jedności w dającym się przewidzieć czasie, ale czynimy to, co jest możliwe, aby prawdziwie, jako chrześcijanie, w tym świecie razem wypełnić misję, dawać świadectwo”³⁹.

Chociaż kard. Ratzinger / Benedykt XVI do niektórych tez i propozycji teologii protestanckiej podchodzi bardzo krytycznie (np. do zasady *sola scriptura*, redukującej Słowo do Pisma, „które samo siebie interpretuje”)⁴⁰, to nad tym wszystkim dominuje przesłanie z posynodalnej adhortacji *Verbum Domini*, skierowane do wszystkich bez wyjątku chrześcijańskich uczestników ekumenicznego dialogu⁴¹, będące jeszcze jedną odpowiedzią na pytanie „co dalej z ekumenią?”: „[...] wspólne słuchanie słowa Bożego [...] przezwyciężenie naszej głuchoty na te słowa, które nie zgadzają się z naszymi opiniami lub uprzedzeniami, słuchanie i studiowanie we wspólnocie wierzących wszystkich czasów – to wszystko stanowi drogę, którą trzeba przemierzyć, by osiągnąć jedność wiary jako odpowiedź na słuchanie Słowa”⁴².

Podobnie jak jego poprzednicy, również papież Franciszek jednym z istotnych priorytetów swojego posługiwania na Stolicy Piotrowej uczynił ekumenizm. Na wiele sposobów angażuje się w dzieło odbudowywania i uskuteczniania pełnej widzialnej jedności w Chrystusowym Kościele. Spotkania z przedstawicielami różnych Kościołów i Wspólnot chrześcijańskich uczynił normą swojego pontyfikatu. Niezwykle wymownym ekumenicznym gestem było uczestnictwo w inauguracji pontyfikatu Franciszka kilkunastu hierarchów reprezentujących różne Kościoły i Wspólnoty religijne. Byli wśród nich także najwyżsi przedstawiciele Kościołów luterzańskich.

Ważnym ekumenicznym wydarzeniem było uczestnictwo papieża Franciszka w uroczystym rozpoczęciu obchodów upamiętniających 500-lecie Reformacji⁴³. Miały one miejsce 31 października 2016 r. w szwedzkim Lund. Zainaugurowano wówczas wielką ekumeniczną modlitwę o jedność. Wydarzenie

³⁹ Benedykt XVI, *Światłość świata. Papież, Kościół i znaki czasu* (rozm. P. Seewald), tł. P. Napiwodzki, Kraków 2011, s. 106.

⁴⁰ Kwestia ta jest przez kard. Ratzingera szerzej omawiana w jego książce: J. Ratzinger, *Słowo Boga. Pismo, tradycja, urząd*, dz. cyt., s. 28–29, s. 37, s. 44–45, s. 49, s. 51–52.

⁴¹ Zob. J. Szymik, *Najgłębsze pragnienie Boskiego Nauczyciela*, dz. cyt., s. 82–83.

⁴² Benedykt XVI, Adhortacja *Verbum Domini* (30.09.2010), 46, AAS 102 (2010), s. 681–787. Tekst pol.: https://w2.vatican.va/content/dam/benedict-xvi/pdf/apost_exhortations/documents/hf_ben-xvi_exh_20100930_verbum-domini_pl.pdf (30.03.2015).

⁴³ Z. Glaeser, *Ekumenizm w nauczaniu papieża po Soborze Watykańskim II*, dz. cyt., s. 162–171.

to stało się też początkiem nowego etapu na drodze oceny Reformacji i osoby Marcina Lutra w oparciu o nowe paradygmaty. Pierwszym z nich ma być odrzucenie uprzedzeń i stereotypów we wzajemnych odniesieniach. Kolejnym jest uczciwa i źródłowa ocena historyczna i teologiczna osób i wydarzeń sprzed 500. lat. To wszystko ma prowadzić do stopniowego oczyszczania pamięci, by stanąć w prawdzie wobec Boga, wobec siebie nawzajem i wobec własnych Kościołów. A dojście do prawdy możliwe jest jedynie poprzez uznanie winy za podział przez obydwie strony i wspólne podjęcie oczyszczającej pokuty. Tylko wtedy nastąpi lepsze wzajemne zrozumienie siebie i własnych Kościołów, co ostatecznie ma prowadzić do odbudowania pełnej widzialnej jedności w Chrystusowym Kościele.

3. Marcin Luter w przekazie posoborowych teologów katolickich

Dzięki ekumenicznej otwartości papieża Jana XXIII i na jego życzenie zaproszono na obrady Soboru Watykańskiego II, w roli obserwatorów, przedstawicieli Kościołów i Wspólnot nie mających pełnej jedności ze Stolicą Apostolską⁴⁴. Wśród nich byli delegaci Światowej Federacji Luterkańskiej. W ten sposób rozpoczęła się nowa epoka we wzajemnych relacjach między Kościołami. Dotyczy to także kierunków badań nad Lutrem i jego spuścizną. Postacią ze wszech miar godną przywołania, która odegrała znaczącą rolę w kształtowaniu badań nad Lutrem był przewodniczący Sekretariatu ds. Jedności Chrześcijan (1969-1989) kard. Johannes Willebrands. Podczas V Zgromadzenia Generalnego Światowej Federacji Luterkańskiej w Evian w 1970 r. wypowiedział on znamienne słowa: „Na przestrzeni wieków osoba Marcina Lutra nie zawsze była właściwie osądzana z katolickiej strony. Jego teologię przedstawiano nieodpowiednio. Nie służyło to ani prawdzie, ani miłości a tym bardziej jedności, którą usiłujemy osiągnąć między Państwem a Kościołem katolickim (...). Któż chciałby jeszcze dziś zaprzeczać, że Marcin Luter był osobowością o głębokiej religijności, która badała poselstwo Ewangelii z szczerością i oddaniem. Któż chciałby jeszcze dziś zaprzeczać, że choć atakował on rzymskokatolicki Kościół i Stolicę Apostolską – to jednak nie można zaprzeczyć prawdzie – że przecież zachował warte zauważenia bogactwo starej, katolickiej wiary? Czyż to Sobór Watykański II nie wprowadził w życie dążeń, które między innymi wypowiadał Marcin Luter? I to dzięki nim niektóre aspekty wiary i życia mogą zostać lepiej wyrażone (...). W ten sposób Luter może być dla nas wspólnym

⁴⁴ Zob. Z. Glaeser, *Ekumenizm w nauczaniu papieży po Soborze Watykańskim II*, dz. cyt., s. 29–50.

nauczycielem tego, że Bóg ma ciągle pozostawać naszym Panem i że naszą najważniejszą, ludzką odpowiedzią ma być absolutne zaufanie i uwielbienie Boga”⁴⁵. Wypowiedź ta pokazuje, jak szybko od czasów II wojny światowej zmieniło się katolickie postrzeganie Reformatora. Nazwanie Lutra osobowością o głębokiej religijności jest stwierdzeniem rewolucyjnym wobec choćby całokształtu dzieł piszącego niespełna siedemdziesiąt lat wcześniej Denifle’a⁴⁶. Kardynał Willebrands mocno akcentował zachowanie przez Lutra pierwotnej wiary katolickiej. Warto tu wspomnieć choćby o realnej obecności Chrystusa w Eucharystii, co dla współczesnych luteran, w tym także duchownych, nie jest wcale oczywiste.

Cytowane powyżej słowa kardynała Willebrandtsa stały się inspiracją dla wielu katolickich teologów i historyków do skupienia się na osobie Reformatora i do odczytania go na nowo. Sprzyjał temu ekumeniczny klimat lat siedemdziesiątych XX w. i zbliżająca się pięćsetna rocznica urodzin Lutra. Zaowocowało to powstaniem wielu cennych publikacji na temat Lutra i Reformacji. Kardynał Johannes Willebrandts ponad czterdzieści lat temu wskazał na Lutra jako nauczyciela wiary, także dla katolików. Wypowiedź tę należy uznać za przełomową w procesie kształtowania nowego rzymskokatolickiego spojrzenia na Lutra i Reformację.

Linia otwartych i zobiektywizowanych badań nad Lutrem jest kontynuowana przez następców na urzędzie przewodniczącego Papieskiej Rady ds. Jedności Chrześcijan (wcześniej: Sekretariat ds. Jedności Chrześcijan) kardynałów Waltera Kaspera i Kurta Kocha.

Kard. Walter Kasper w książce pt.: *Martin Luther – eine ökumenische Perspektive* (*Marcin Luter – ekumeniczna perspektywa*) podkreśla, że jest stosunkowo niewiele osobowości w historii, które nawet po pięciuset latach przyciągają niczym magnes zarówno swoich zwolenników, jak i przeciwników⁴⁷. Podsumowując stan katolickich badań nad Lutrem zaznacza, że wielu chrześcijan oczekuje ekumenicznego zbliżenia w obliczu pięćsetnej rocznicy Reformacji. Kardynał zauważa, że „poruszane przez Lutra zagadnienia są często dziś mało zrozumiałe dla chrześcijan obu konfesji. Dotyczy to katolików w odniesieniu do odpustów i luteran w odniesieniu do usprawiedliwienia grzesznika. Dzieje się to w świecie, w którym Bóg traktowany jest jako ktoś obcy. Samo pojęcie

⁴⁵ H.F. Geisser, *Weder Ketzer noch Heiliger*, Regensburg 1982, s. 220.

⁴⁶ Por. K. Koch, *Luther für Katholiken – 100 Worte*, München–Zürich–Wien 2016, s. 7.

⁴⁷ Por. W. Kasper, *Martin Luther – eine ökumenische Perspektive*, Ulm 2016, s. 8.

Boga zdaje się także być wyobcowane⁴⁸. W tym kontekście kard. Kasper podkreśla, że Lutra należy traktować jako człowieka swoich czasów, a nie oceniać go li tylko z perspektywy współczesności. Jednak program Lutra nie wynika tylko i wyłącznie wprost z sytuacji czasów w których przyszło mu żyć. Źródłem inspiracji dla niego jest także jego religijna głębia. Z jednej strony u Lutra zauważa się gwałtowność języka, która jest nieraz wręcz grubiańska, a czasem nawet przepelniona nienawiścią, z drugiej – był człowiekiem, który namiętnie zgłębiał egzystencjalne pytania i osiągnął niespotykany wymiar religijnej dojrzałości. Przede wszystkim zmagal się zagadnieniem poszukiwania łaskawego Boga⁴⁹. Luter odkrył, że sprawiedliwość Boża nie jest sprawiedliwością kary i zemsty, ale sprawiedliwością łaski i odpuszczenia win. Nie dzieje się ona za pośrednictwem uzyskania „listu odpustowego” i nie ma charakteru zewnętrznego. Doświadczenie łaski ma charakter wewnętrzny i przez to ma charakter mistyczny⁵⁰.

Kard. Kasper podkreśla chrystocentryczny charakter teologii Lutra. W niej upatruje jej ekumeniczną aktualność teologii Lutra⁵¹. Zdaniem kard. Kaspera, ekumenizm jest przeciwieństwem zacieśnionego katolicyzmu i ewangelicyzmu. Jego głównym celem jest dążenie do pierwotnej i konfesyjnie nieograniczonej katolickości. A katolickość jest tam, gdzie jest Chrystus⁵², chodzi zatem o uniwersalny humanizm, którego fundamentem jest nowy i ostatni Adam – Jezus Chrystus⁵³.

Kardynał Kasper odwołuje się do eklezjologii Ludu Bożego papieża Franciszka, która jest efektem recepcji Soboru Watykańskiego II. Jego zdaniem, ma ona charakter przelomowy. Franciszek odchodzi w niej od przedstawiania Kościoła Chrystusowego w postaci obrazu koncentrycznych okręgów skupionych wokół Rzymu. Proponuje obraz wielościanu, ze względu na to, że ma on charakter wielopłaszczyznowy. Nawiązując do teologii Oscara Cullmann'a, kard. Kasper przyjmuje pojęcie pojednanej różnorodności⁵⁴. Odwołuje się również

⁴⁸ Tamże, s. 11. Tłum. Własne.

⁴⁹ Por. tamże, s. 20.

⁵⁰ Tamże, s. 22.

⁵¹ Por. tamże, s. 47.

⁵² Tamże, s. 51.

⁵³ Tamże, s. 51.

⁵⁴ Tamże, s. 63.

do Adhortacji apostolskiej *Evangelii gaudium* (2013), w której papież Franciszek wyraźnie wysunął postulat konieczności permanentnego nawracania się. Dotyczy on w równej mierze każdego chrześcijanina, a więc osób świeckich i duchownych na czele z episkopatem, nie wyłączając form sprawowania funkcji prymacjalnej przez Biskupa Rzymu. W eklezjologicznych przemyśleniach papieża Franciszka kard. Kasper dostrzega bezpośrednie nawiązanie do dawnych postulatów Lutra⁵⁵.

Ważnym głosem w ocenie Lutra i Reformacji są wypowiedzi obecnego przewodniczącego Papieskiej Rady dla Popierania Jedności Chrześcijan kard. Kurta Kocha. W swojej książce *Luther für Katholiken – 100 Worte* (Luter dla katolików – 100 słów) w syntetyczny sposób prezentuje efekty katolickich badań nad Lutrem. Odwołując się do wypowiedzi Jana Pawła II i Benedykta XVI dotyczących Lutra, wyraża przekonanie że zamiarem Lutra nie było doprowadzenie do Reformacji, ale dogłębna reforma Kościoła. Kard. Koch uważa, że Luter dążył przede wszystkim do odnowienia chrześcijaństwa w duchu Ewangelii⁵⁶. To założenie powinno, jego zdaniem, stanowić fundamentalny paradygmat ekumenicznych obchodów 500-lecia Reformacji. Otwartość na ewangeliczną odnowę chrześcijaństwa stanowi szansę dla możliwości duchowego zbliżenia między katolikami i luteranami. Zdaniem kard. Kocha, nie byłoby to możliwe bez przezwyciężenia w teologii katolickiej stereotypowego obrazu Lutra znanego jeszcze z czasów renesansu. Kard. Koch podkreśla, że także po stronie luterkańskiej nastąpił pozytywny zwrot w patrzeniu na Lutra, co skutkuje zaprzestaniem jego prezentowania jako monumentalnego herosa⁵⁷. Kard. Koch zauważa, że kolejne jubileusze Reformacji były dla jej zwolenników okazją do akcentowania różnych aspektów osobowości Lutra. Po pierwszym stuleciu od publikacji jego tez, w obliczu wojny trzydziestoletniej, podkreślano walkę Lutra z papieżstwem i Rzymem. W czasach oświecenia uznano go za wyzwoliciela z okowów mrocznego średnio-wieczna i współtwórcę nowożytności. W dobie pietyzmu podkreślano religijny geniusz Lutra. Sto lat temu natomiast uznano Lutra za ojca języka niemieckiego i przedstawiano go jako personifikację prawdziwego Niemca⁵⁸. Każdy

⁵⁵ Tamże, s. 63 i 68.

⁵⁶ K. Koch, *Geleitwort*, w: K. Koch, *Luther für Katholiken – 100 Worte*, München–Zürich–Wien 2016.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże.

z powyższych elementów kreujących obraz Lutra związany był z akcentowaniem różnych aspektów jego osobowości. Często był to obraz naznaczony jednostronnością i brakiem obiektywizmu. Kard. Koch z satysfakcją zauważa, że w ciągu wieków także luterkańscy naukowcy i badacze uczynili wiele, aby odmitologizować postać Lutra i tym samym zbliżyć się do niego, postrzegając go jako augustianina, uniwersyteckiego profesora i głowę rodziny, jako człowieka zakorzenionego swym myśleniem i postrzeganiem świata w dobie średniowiecza i scholastyki. Chodzi więc o to, by poznać Lutra takim, jakim faktycznie był. Kard. Koch podkreśla rzetelność ewangelickich badań nad Lutrem i uczciwość w zmierzaniu się z jego stosunkiem do Rzymu, papieństwa, chłopów, Żydów, Turków, Serbołużyczan, nowochrzczeńców, marzycieli itd. Patrząc na Lutra z perspektywy osiągnięć wynikających ze współczesnych badań prowadzonych zarówno przez środowiska ewangelickie, jak i katolickie, kard. Koch przywołał opinię swego poprzednika w urzędzie kard. Willebrandtsa, że ewangelicy i katolicy mogą Lutra nazywać wspólnym nauczycielem wiary i świadkiem Ewangelii⁵⁹.

Druga połowa XX w. przyniosła nowe próby odczytywania Lutra w kręgach teologów katolickich. Warto przywołać kilka z nich. Niemiecki benedyktyn Thomas Sartory w publikacji z 1961 r. pt. *Marcin Luter w ujęciu katolickim*⁶⁰ wykazywał, że Luter nie występował przeciwko teologii katolickiej, ale sprzeciwiał się pelagiańskiemu ockhamizmowi⁶¹. Sartory przypomniał, że Sobór Trydencki nie nałożył klątwy ani na Lutra, ani na protestantyzm jako taki. Nie zamykał też drogi do dialogu między obu chrześcijańskimi denominacjami⁶². Dla Sartory'ego Luter nie tyle był teologiem systematykiem, ile raczej kerygmatykiem, którego interesował człowiek stojący wobec Boga i poszukujący Jego zmiłowania. Duże zrozumienie dla idei Lutra odnajdujemy w myśli takich teologów jak: Louis Bouyer, Charles Boyer i Yves Congar. Bouyer dzieciństwo i młodość przeżył w kręgach protestanckich. Tam przyjął nawet ordynację i przez wiele lat był pastorem. Później konwertował na

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Th. Sartory, *Martin Luther in katholischer Sicht*, „Una Sancta” 16 (1961), s. 38–54.

⁶¹ Zob. S.C. Napiórkowski, *Wierzę w jeden Kościół*, Tarnów 2003, s. 151; P. Jaskóła, *Unio cum Christo. Wybrane zagadnienia z problematyki ewangelickiej*, Opole 2017, s. 41.

⁶² Por. S.C. Napiórkowski, *Wierzę w jeden Kościół*, s. 151.

katolicyzm i wstąpił do oratorianów⁶³. Opublikował książkę pt. *Od protestantyzmu do Kościoła*⁶⁴, w której wyraził przekonanie, że istotne zasady Lutra: sola gratia, sola fide oraz sola Scriptura nie są reformacyjną innowacją. Można je odnaleźć w wielu istotnych źródłach katolicyzmu: w nauczaniu soborów, synodów i w pismach wielkich scholastyków. Podobnie naukę o usprawiedliwieniu z wiary uznał za całkowicie zgodną z tradycją katolicką, z wielkimi definicjami soborów na temat łaski i zbawienia oraz z doktryną tomistyczną. Twierdził, że katolicy powinni przyłgnąć do tej nauki o zbawieniu jako darze całkowicie niezasłużonym, traktując ją jako cenne katolickie bogactwo⁶⁵. Bouyer był przekonany co do tego, że o rozłamie w Kościele rozstrzygnęły nie pozytywne zasady reformacji, ale zasady negatywne wzięte od Wilhelma Ockhama: o usprawiedliwieniu tylko zewnętrznym (*iustificatio forensis*), o zbędności dobrych uczynków i całkowitym zepsuciu ludzkiej natury, o odrzuceniu obiektywnej skuteczności sakramentów i zanegowaniu autorytetów kościelnych itd.⁶⁶.

Jezuita Charles Boyer, profesor rzymskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, dostrzega w Lutrze zakonnik i teologa, który uwierzył, że ma do spełnienia szczególną misję. Jego zdaniem, teksty Lutra o odkupieniu i miłosierdziu Boga urzekają pięknem i rodzą pobożność⁶⁷.

Dominikanin kard. Yves Congar, który już od czasów studenckich interesował się Lutrem, dostrzega w reformacji próbę odnowienia życia chrześcijańskiego przez powrót do źródeł. W książkowym wywiadzie dzieli się swoim duchowym doświadczeniem Lutra: „Często wglębiam się w myśl Lutra. Nie ma prawie miesiąca, bym nie zajrzał do jego pism. Nie waham się powiedzieć, że żywię dla niego uczucie podziwu”⁶⁸. Congar, mimo wyryźnej sympatii do Lutra, nie zatracił krytycyzmu w jego ocenie. Mimo wielu braków, które w nim

⁶³ Zob. P. Jaskóła, *Unio cum Christo. Wybrane zagadnienia z problematyki ewangelickiej*, s. 41.

⁶⁴ L. Bouyer, *Du protestantisme a l'Église*, Paris 1954.

⁶⁵ S.C. Napiórkowski, *Wierzę w jeden Kościół*, dz. cyt., s. 152; P. Jaskóła, *Unio cum Christo. Wybrane zagadnienia z problematyki ewangelickiej*, dz. cyt., s. 42.

⁶⁶ Por. tamże.

⁶⁷ Zob. Ch. Boyer, *Calvin et Luther. Accord et différences*, Roma 1973; S.C. Napiórkowski, *Wierzę w jeden Kościół*, dz. cyt., s. 153; P. Jaskóła, *Unio cum Christo. Wybrane zagadnienia z problematyki ewangelickiej*, dz. cyt., s. 42.

⁶⁸ J. Puyo, *Życie dla prawdy. Rozmowy z ojcem Congarem*, tł. A. Paygert, Warszawa 1982, s. 51.

zauważał ostatecznie uznawał go za religijnego geniusza i genialnego teologa o niespotykanej intuicji⁶⁹. W przekonaniu Congara, Luter był olbrzymem i trudno uchwycić wszystkie aspekty jego wielkości. Podarował chrześcijaństwu rzecz bezcenną: odnowioną świadomość absolutnego pierwszeństwa łaski i miłosierdzia Bożego zaofiarowanego człowiekowi w Jezusie Chrystusie⁷⁰.

Próbie nowego odczytania Lutra podjął w obszarze teologii polskiej jeden z najlepszych znawców Reformatora arcybiskup i profesor Alfons Nossol. Pytając o fundamentalne założenia teologii Lutra, abp Nossol podkreśla jej radykalną biblijność, chrystocentryzm ze swoim *solo Christo*, egzystencjalizm ukierunkowany wprost na człowieka oraz ewangelijność.

Zdaniem abpa Nossola, radykalne ubiblijnienie teologii doprowadziło Lutra do chrystocentrycznej wiary: wszystko przez Niego i dla Niego się stało (por. J 1,3). Życie z wiary, to pragnienie bycia takim jak Jezus – uważa Luter. Teologia Lutra jest ściśle antropologiczna – jak zauważa abp Nossol. Jej pierwszorzędnym zadaniem jest pochylanie się nad słabym i grzesznym człowiekiem. Kiedy mówi o Bogu, to jedynie w odniesieniu do Jego przymiotów, którymi może obdarować słabego człowieka. Tak więc podmiotem teologii – zdaniem Lutra – nie był Bóg, ale człowiek „obarczony winą i zgubiony”⁷¹. Według Reformatora, teologia powinna być bardziej egzystencjalną i duchową refleksją, niż doktryną wiary. Ma budować relację między człowiekiem i Bogiem⁷², rodzącą w wierzących „radość bycia chrześcijaninem, wolność dziecięstwa Bożego i pewność wiary”⁷³.

Abp Nossol podkreśla, że podstawowym paradygmatem teologii Lutra, a zwłaszcza jego chrystologii jest krzyż. Luter wskazywał na krzyż Chrystusa, wyrażając głębokie przekonanie, że na nim cierpiał i umierał sam Bóg. Zbawienie nie jest więc aktem jedynie ludzkiej natury Chrystusa, ale „od początku

⁶⁹ S.C. Napiórkowski, *Wierzę w jeden Kościół*, dz. cyt., s. 154; P. Jaskóła, *Unio cum Christo. Wybrane zagadnienia z problematyki ewangelickiej*, dz. cyt., s. 43.

⁷⁰ Por. J. Puyo, *Życie dla prawdy. Rozmowy z ojcem Congarem*, dz. cyt., s. 54; S.C. Napiórkowski, *Wierzę w jeden Kościół*, dz. cyt., s. 155; P. Jaskóła, *Unio cum Christo. Wybrane zagadnienia z problematyki ewangelickiej*, dz. cyt., s. 43.

⁷¹ A. Nossol, *Co teologia Marcina Lutra może dać dzisiaj teologii katolickiej?*, „Collectanea Theologica” (1984) 54/4, s. 8.

⁷² Por. tamże, s. 9.

⁷³ Tamże.

do końca jest dziełem Boga”⁷⁴. Soteriologia jest dla Reformatora – jak to podkreśla abp Nossol – „najdrogocenniejszą perłą”⁷⁵.

Podstawowym paradygmatem soteriologii Lutra jest nauka o usprawiedliwieniu. Reformator opiera ją przede wszystkim na nauczaniu św. Pawła zawartej w Liście do Rzymian. Luter podkreśla, że wiara jest darem pochodzącym od Boga, a nie efektem ludzkiego wysiłku. Wiara, jako dar, otwiera człowieka na łaskę Bożą i na ofiarowane mu zbawienie. Żadne uczynki nie są w stanie „kupić” usprawiedliwienia, gdyż „usprawiedliwienie jest darmo dane, z łaski, przez odkupienie dokonane w Chrystusie Jezusie” (Rz 3, 24). Tak nakreślona nauka o usprawiedliwieniu doprowadziła Lutra do odkrycia na nowo Bożego miłosierdzia i – jak to sam określał – do „radosnej zmiany”⁷⁶.

W swoich badaniach nad Lutrem abp Nossol uwypukla fakt, że nie można Lutrowi odmawiać szczerych zamierzeń religijno-reformistycznych płynących z jego głębokiej religijności. Luter to prawdziwy *homo religiosus* i to typu profetycznego. Dlatego też dla wielkiej sprawy dawał się niejednokrotnie ponieść afektowi, na wzór starotestamentalnych proroków. Abp Nossol, podejmując ocenę wydarzeń reformacyjnych mocno podkreśla konieczność uznania winy po obydwu stronach, jednak bez niepotrzebnego licytowania się, co do jej wielkości. Dlatego przypomina o aktualności pierwszej tezy Lutra: „Ponieważ Pan i Mistrz nasz Jezus Chrystus mówi: Czyńcie pokutę! (Mt 4, 17), chciał, ażeby całe życie wiernych było pokutą”. Dlatego abp Nossol za prawidłowy kierunek nowego, ekumenicznego odkrywania Lutra uznaje to, że dziś Reformatora zaczyna się wspólnie uważać za świadka Ewangelii, nauczyciela w dziedzinie wiary i głos nawołujący do duchowej odnowy.

5. Podsumowanie

Kończąc niniejsze opracowanie na temat współczesnych prób nowego odczytania Lutra i jego dziedzictwa wróć do bardzo ciekawego obrazu nakreślonego przez kard. W. Kaspera w jego książce pt.: *Marcin Luter – ekumeniczna perspektywa*. Wieloletni przewodniczący Papieskiej Rady dla Popierania Jedności Chrześcijan swoją książkę wieńczy wypowiedzią przypisywaną Lutrowi: „Gdybym wiedział, że jutro nastąpi koniec świata, jeszcze dziś posadziłbym

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Por. tamże, s. 12.

⁷⁶ Por. tamże.

jabłonkę”. I dodaje: „Pierwszego listopada 2009 r. posadziłem w nowoutworzonym Ogrodzie Lutra w Wittenberdze małą lipę. Jako odpowiedź luteranie posadzili przed rzymską bazyliką św. Pawła drzewko oliwne. Kto sadzi drzewko, czyni to z nadzieją, że ono zaowocuje. Do tego potrzeba jednak cierpliwości. Drzewko musi przede wszystkim głęboko zakorzenieć się w ziemi, aby mogło oprzeć się sile wiatru i nawałnic. Tak samo i my musimy wrócić do korzeni i do źródeł. Ekumenia duchowa urzeczywistnia się przez wspólną lekturę Pisma Świętego i przez modlitwę. Drzewko musi więc wzrastać ku górze i rozpościerać gałązki w kierunku światła. Ekumenii nie da się «zrobić», «zorganizować», «osiągnąć przymusem». Jedność jest darem Ducha Świętego. Nie możemy uszczuplać Jego mocy, poddając się jej przeciwnikom. Nie możemy rezygnować z nadziei. Boży Duch, który rozpoczął dzieło ekumenii, ukończy je we właściwym czasie. Drzewko w końcu urośnie i stanie się dostatecznie bujne, by ptaki niebiańskie mogły gnieździć się wśród jego gałęzi. Wszyscy chrześcijanie znajdują pod nim i w jego cieniu swoje miejsce i schronienie. Naszym zadaniem, płynącym wprost z Ewangelii, jest otwartość wobec różnorodności, a więc szacunek dla wszystkich ludzi dobrej woli. Kardynał Kasper konkluduje: Jeśli posiadziemy tę odwagę i cierpliwość, na końcu nie doświadczymy rozczarowania”⁷⁷.

Obchody 500-lecia Reformacji stały się dobrą okazją, by podsumować toczące się przez setki lat debaty dotyczące Lutra i jego spuścizny. Choć do tej pory, po stronie katolickiej, pojawiają się głosy nacechowane zazdrością i potępianiem, widać wyraźną zmianę paradygmatów w badaniach nad Lutrem. Styl polemiczny przestał być powszechnie akceptowany na rzecz kultury dialogu opartego na prawdzie i na wzajemnym poszanowaniu. Zasadnicza zmiana w tej materii nastąpiła po Soborze Watykańskim II i jest konsekwentnie kontynuowana przez posoborowych papieży i teologów. Nowe impulsy dla rzetelnych badań nad Lutrem przyniosły liczne dialogi doktrynalne i społeczne prowadzone zarówno na forum światowym, jak i w różnych środowiskach lokalnych. Wylania się z nich nowy obraz Reformatora jako człowieka głębokiej wiary zatroskanego o dobro ówczesnego Kościoła.

Bibliografia

1. Benedykt XVI, Adhortacja *Verbum Domini* (30.09.2010), AAS 102 (2010), s. 681–787.

⁷⁷ W. Kasper, *Marcin Luter – ekumeniczna perspektywa*, s. 71–72.

2. Benedykt XVI, In Gott ist unsere Zukunft. Ansprachen & Predigten während seines Besuchs in Deutschland, Leipzig 2011.
3. Benedykt XVI, Światłość świata. Papież, Kościół i znaki czasu (rozm. P. Seewald), tł. P. Napiwodzki, Kraków 2011.
4. Boss G., Urban H.J., Handreichung für Erwachsenenbildung Religionsunterricht und Seelsorge zum Thema Martin Luther, Paderborn, 1982.
5. Bossuet J.-B., Histoire des variations des Églises protestantes, Paris 1688.
6. Bouyer L., Du protestantisme a l'Église, Paris 1954.
7. Boyer Ch., Calvin et Luther. Accord et différences, Roma 1973.
8. Cochlaeus J., Commentaria de actis et scriptis Martini Lutheri, Moguntiae 1549.
9. Denifle H., Luther und Luthertum in der ersten Entwicklung, Bd. I, T. 1, Mainz 1904; Bd. I, T. 2, Mainz 1906.
10. Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre, in: Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre. Ein Kommentar für Ökumenische Forschung, Straßburg 1997, s. 55–77.
11. Glaeser Z., „Od konfliktu do komunii”. W kontekście luterancko-katolickich obchodów 500-lecia Reformacji, „Studia Oecumenica” 17 (2017), s. 51-68.
12. Glaeser Z., Ekumenizm w nauczaniu papieża po Soborze Watykańskim II, Kamień Śląski – Opole 2017.
13. Grisar H., Luther, Bd. 1: Luthers Werden-Grundlegung der Spaltung bis 1530; Bd. 2: Auf der Höhe des Lebens; Bd. 3: Am Ende der Bahn-Rückblicke, Freiburg im Breisgau 1911/1912.
14. Grisar H., Martin Luthers Leben und sein Werk. Herder, Freiburg im Breisgau 1926.
15. Hanc W., „Od konfliktu do komunii”. Przyczynek do wspólnego luterancko-katolickiego upamiętnienia 500. rocznicy Reformacji, „Studia Włocławskie” 17(2015), s. 145-174.
16. Herte A. Die Lutherkommentare des Johannes Cochlaeus. Kritische Studie zur *Geschichtsschreibung im Zeitalter der Glaubensspaltung*, Münster 1935.
17. Heinrich Suso Denifle OP (1844–1905). Die Wirkungen einer historischen Polemik gegen Luther, in: Martin Luther. Monument, Ketzer, Mensch. Lutherbilder, Lutherprojektionen und ein ökumenischer Luther, Hg. A. Holzem, V. Leppin u.a., Freiburg i. Br. 2017, s. 247-268.
18. Geisser H.F., Weder Ketzer noch Heiliger, Regensburg 1982.
19. Jan Paweł II, List z okazji pięćsetlecia urodzin Marcina Lutera, w: Ut unum. Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu 1982–1998, red. S.C. Napiórkowski, K. Leśniewski, J. Leśniewska, Lublin 2000, s. 334–335.
20. Jan Paweł II, Rozważanie na Anioł Pański, w: Z. Glaeser, Ekumenizm w nauczaniu papieża po Soborze Watykańskim II, Kamień Śląski – Opole 2017, s. 735-736.
21. Jan Paweł II, Wszyscy jesteśmy objęci łaską Pana naszego Jezusa Chrystusa. Przemówienie w zborze ewangelicko-luteranckim w Rzymie, w: Ut unum, Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu 1982–1998, red. S.C. Napiórkowski, K. Leśniewski, J. Leśniewska, Lublin 2000, 484–485.
22. Jaskóła P., Unio cum Christo. Wybrane zagadnienia z problematyki ewangelickiej, Opole 2017.

23. Jedin H., Wandlungen des Lutherbildes in der katholischen Geschichtsschreibung in: Wandlungen des Lutherbildes – Studien und Berichte der Katholischen Akademie in Bayern, Hg. H. Foerster, Würzburg 1966, s. 79-101.
24. Kasper W., Martin Luther – eine ökumenische Perspektive, Ulm 2016.
25. Koch K., Luther für Katholiken – 100 Worte, München-Zürich-Wien 2016.
26. Lisicki P., Luter. Ciemna strona rewolucji, Warszawa 2017.
27. Lortz J., Die Reformation als religiöses Anliegen heute. Vier Vorträge im Dienste der Una Sancta, Trier 1948.
28. Lortz J., Die Reformation in Deutschland, Bd. 1, Freiburg im Breisgau 1939, Bd. 2, Freiburg im Breisgau 1940.
29. Lortz J., Die Reformation. Thesen als Handreichung bei ökumenischen Gesprächen, Meitingen bei Augsburg 1946.
30. Lortz J., Geschichte der Kirche in ideengeschichtlicher Betrachtung. Eine Sinndeutung der christlichen Vergangenheit in Grundzügen, Münster 1933.
31. Lortz J., Iserloh E., Kleine Reformationsgeschichte. Ursachen, Verlauf, Wirkung, Freiburg im Breisgau 1969.
32. Lortz J., Wie kam es zur Reformation? Ein Vortrag, Einsiedeln 1950.
33. Marcin Luter – świadek Jezusa Chrystusa, w: Bliżej wspólnoty. Katolicy i luteranie w dialogu 1965-2000, red. K. Karski, S.C. Napiórkowski, Lublin 2003, s. 273-281.
34. Merkle S., Reformationsgeschichtliche Streitfragen, München 1904.
35. Napiórkowski S.C., Wierzę w jeden Kościół, Tarnów 2003.
36. Nossol A., Co teologia Marcina Lutra może dać dzisiaj teologii katolickiej?, „Collectanea Theologica” (1984) 54/4, s. 5-20.
37. Od konfliktu do komunii. Lutrańsko-katolickie wspólne upamiętnienie Reformacji w 2017 r., tł. D. Bruncz, Dziegielów 2017.
38. Papieska Rada dla Popierania Jedności Chrześcijan, Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu, tł. L. Balter, ComP 80 (1994) 2, s. 3-93.
39. Protestantyzm potępiony przez papieży, red. M. Broniarek, M. Karas, Sandomierz 2012.
40. Puyo J., Życie dla prawdy. Rozmowy z ojcem Congarem, tł. A. Paygert, Warszawa 1982.
41. Raberg F., *Biographisches Handbuch der württembergischen Landtagsabgeordneten 1815-1933*, Stuttgart 2001.
42. Ratzinger J., Kościół, ekumenizm, polityka, Poznań-Warszawa 1990.
43. Ratzinger J., Słowo Boga. Pismo, tradycja, urząd, tł. W. Szymona, Kraków 2008.
44. Rowland T., Wiara Ratzingera. Teologia Benedykta XVI, tł. A. Gomola, Kraków 2010.
45. Sartory Th., Martin Luther in katholischer Sicht, „Una Sancta” 16(1961), s. 38-54.
46. Szymik J., Najgłębsze pragnienie Boskiego Nauczyciela. Ekumenizm według J. Ratzingera/Benedykta XVI, „Studia Oecumenica” 13 (2013), s. 71-90.
47. Tomczak M., Filmowy pamflet na Marcina Lutra, czyli „Luter i rewolucja protestancka” Grzegorza Brauna, <https://histmag.org/Filmowy-pamflet-na-Marcina-Lutra-czyli-Luter-i-rewolucja-protestancka-Grzegorza-Brauna-16262/1> (15.02.2018).
48. Wspólna deklaracja w sprawie nauki o usprawiedliwieniu, w: Tekst pol.: Bliżej wspólnoty. Katolicy i luteranie w dialogu 1965-2000, red. K. Karski, S.C. Napiórkowski, Lublin 2003, 499-523.

Ks. Zygfryd Glaeser – prof. dr hab.; kierownik Katedry Teologii Fundamentalnej, Dogmatycznej i Ekumenizmu; członek krajowych i zagranicznych towarzystw naukowych, m.in.: *Gesellschaft zum Studium des Christlichen Ostens* (GSCO), *St. Irenaeus Joint Orthodox-Catholic Working Group*. Członek Komisji Ewaluacji Nauki, Komisji ds. Stosunków Polsko-Czeskich i Polsko-Słowackich PAN; uczestnik obrad Katolicko-Prawosławnej Komisji do Dialogu Teologicznego (Baltimore 2000); konsultor Rady Episkopatu Polski ds. Ekumenizmu; delegat Konferencji Episkopatu Polski w międzynarodowym projekcie „Pojednanie w Europie Środkowo-Wschodniej” (współprzewodniczący projektu). Autor i redaktor wielu książek oraz artykułów z zakresu teologii dogmatycznej i ekumenicznej oraz z zakresu tematyki historyczno-integracyjnej.